

Halıda Türk- Gördes Düğümü, İran- Sine Düğümü: Doğru Bilinen Yanlışlar

The Turkish- Ghiordes Knotthe Persian- Senneh Knot in Carpets: Misconceptions Accepted as Truth

Bahadır Öztürk, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü*, 0000-0001-8492-3459

Özet

El halılarının tarihi milattan yüzlerce yıl öncesine gitmesine rağmen, bu konuya yönelik kapsamlı bilimsel çalışmaların geçmişi ancak birkaç yüzyıl geriye gitmektedir. İlk çalışmaların ise el halısı ticaretine ve üretimine yönelik Batılılar tarafından yapıldığı görülmektedir. El halılarının teknik özellikleri ilk başlarda çok önem arz etmezken, bu alanda üretim, ticaret, sanat tarihi bilgisi arttıkça bilimsel yayınların niteliği ve sayısı da gün geçtikçe artmıştır. Bir el halısını halı yapan nitelik; düğümlü, havlı bir dokuma oluşudur. Dünyada halı üretiminde en çok kullanılan iki tanesi olmak üzere üç çeşit düğüm ve bunların kendi içlerinde varyasyonları bulunmaktadır. Bu düğümlere 150 yıllık tarih içinde farklı yaklaşım ve bilgilere dayalı olarak çeşitli adlandırmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada, adlandırmalar içerisinde çok kullanılan "Gördes, Sine, Hekim düğümü" gibi bazı ifadelerin tamamen yanlış oldukları tespit edilmiştir. Türk, İran gibi topluma/ coğrafyaya atıf yapan ve simetrik, asimetrik, çift düğüm, tek düğüm gibi yapısal adlandırmalarda ise bazı sorunlar bulunmaktadır. Makalede düğüm türlerinin adlandırma, tanımlama, gösterim sorunları, kronolojik perspektifte, ulaşılabilen yayınlar üzerinden ortaya koyulmuş, doğru bilinen yanlışlara kanıtları ile açıklık getirilmiş, adlandırmalara sistematik bazı öneriler sunulmuştur. Makalede yalnızca adlandırmayla ilgili sorunlar ve bunları açıklayacak tarihi perspektif üzerine bir çalışma yapılmış, düğüm türlerinin tarihcisi ile ilgili detaylara değinilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Halı, Türk düğümü, Gördes düğümü, Simetrik düğüm, İran düğümü, Sine düğümü, asimetrik düğüm.

Akademik Disiplin(ler)/Alan(lar): Geleneksel Türk Sanatları, Halı Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri.

Abstract

Although the history of hand-made carpets dates back hundreds of years before Christ, the history of comprehensive scientific studies on this subject only spans a few centuries. It is seen that the first studies were carried out by European and American researchers who turned to the trade and production of hand-made carpets. While the technical features of hand-made carpets were not considered very important at first, as knowledge in the fields of production, trade and art history expanded, the quality and quantity of scientific publications in this area increased steadily over time. The quality that makes a hand-made carpet is a knotted, pile weave. There are three types of knots, the two most commonly used in carpet production in the world, and their variations. Various names have been given to these knots based on different approaches and information over the 150-year history. In this study, it has been determined that some of the most commonly used terms, such as "Ghiordes, Senneh, Hekim knot", are entirely incorrect. There are some problems with names referring to society/geography such as Turkish, Iranian and structural names such as symmetrical, asymmetrical, double knot, single knot. In the article, the problems of naming, defining and displaying knot types are presented in a chronological perspective, through accessible publications, the misconceptions that are known to be true are clarified with evidence, and some systematic suggestions are presented for naming. The article focuses on the problems related to the naming and the historical perspective that explains them, and it does not mention details regarding the history of knot types.

Keywords: Carpet, Turkish knot, Ghiordes Knot, Symmetric Knot, Persian knot, Senneh knot, Asymmetric knot.

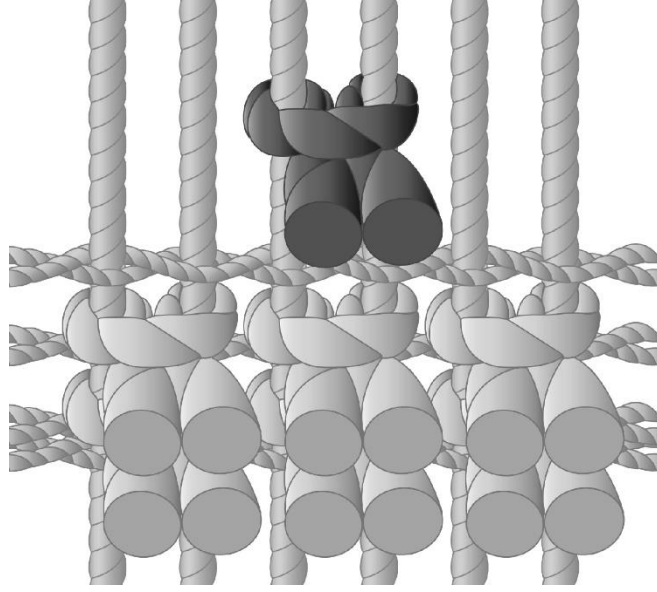
Academical Disciplines/Fields: Traditional Turkish Arts, Carpet Rug and Traditional Fabric Designs.

- **Sorumlu Yazar:** Bahadır Öztürk, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü.
- **Adres:** Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, DEÜ Tınaztepe Yerleşkesi, Adatepe Mah. Doğuş Cad. No: 209, Buca/İzmir.
- **E-posta:** bahadir.ozturk@deu.edu.tr
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 02.01.2025
- **doi:** 10.17484/yedi.1564035

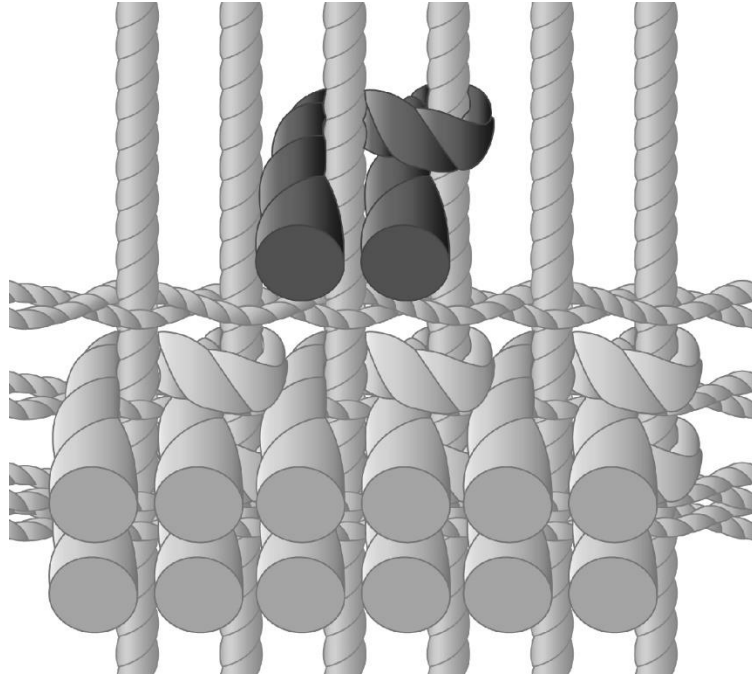
Geliş tarihi: 09.10.2024 / **Kabul tarihi:** 23.12.2024

1. Giriş

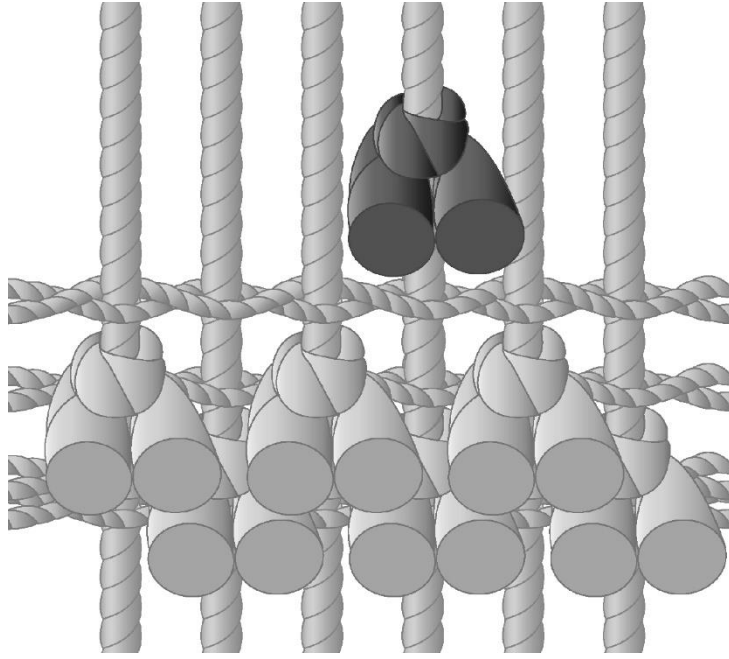
Anadolu Türk halılarının, 13. yüzyıldan kalan en eski örneklerinden itibaren günümüze kadar büyük çoğunlukla çift düğüm, çift bağlama düğüm, simetrik düğüm, Türk düğümü, Gördes düğümü olarak adlandırılan, çözgü telleri üzerine hav ipliği bağlama tekniği ile dokunduğu görülmektedir (Görsel 1). Bu düğüm türünden başka dünya halıcılığında oldukça çok kullanılan İran, Sine, asimetrik, tek bağlama, vs. adlarla anılan bir düğüm türü ile İspanyol düğümü veya tek çözgü üzerine düğüm olarak adlandırılan başka düğüm türleri de vardır (Görsel 2-3). Sanat tarihçileri, tekstil uzmanları veya araştırmacılar bu hav bağlama tekniklerini düğüm yapısı, yöre, etnisite, karşılaştırma gibi belirteçler kullanarak tanımlama yollarına gitmişlerdir. Bu adlandırmaların birçoğu doğru gibi görünse de konuya detaylı yaklaşıldığında kendi içlerinde çelişkiler olduğu, hatta bazı adlandırmaların tamamen yanlış adlandırmalar olduğu görülmektedir.

Görsel 1. Simetrik düğüm (Türk düğümü), 'Çift çözgüye çift bağlama düğümü'

Görsel 2. Asimetrik düğüm (İran düğümü), 'Çift çözgüye tek bağlama düğümü'

Görsel 3. "Tek çözgüye düğüm" (İspanyol düğümü)

Bu makale, el halıları konusundaki uluslararası, ulusal literatürde, halıcılık sektöründe özellikle Türk, Gördes, simetrik, çift düğüm ile İran, Sine, asimetrik, tek düğüm olarak adlandırılan düğüm türlerinin adlandırma ve tanımlama sorunlarını, kronolojik perspektifte, ulaşılabilen yayınlar üzerinden ortaya koymayı ve doğru bilinen yanlışlara açıklık getirmeyi hedeflemektedir. Makalede yalnızca adlandırma sorunları üzerine bir çalışma yapılmış, düğüm türlerinin tarihçesi ile ilgili detaylara değinilmemiştir. Yazının bütününde düğüm adları ve yer isimleri önemli oldukları için genellikle kaynaklarda geçtiği şekliyle de yazılmıştır. Düğüm adlarında ise sorunları olmasına rağmen referans olarak Simetrik- Asimetrik adlandırmaları tercih edilmiştir. Bu tercih, bu adlandırmanın en iyi adlandırma şekli olduğundan değil, düğümleri ifade etme zorunluluğundan dolayı uluslararası literatürde en çok tercih edilen adlandırmalar olmasındandır. Nitekim makale içinde bu adlandırmaların sorunları da ele alınmıştır.

Halılar tarihi süreçte ilk başlarda halıları dokunduğu yere (Uşak, Kula, Acem, Mısır, vs.) desenine (Ortası sofralı, mihraplı, vs.) türüne (kaliçe, seccade, divan halısı, kilim, keçe) göre gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmalar genellikle basit gruplamalar olarak karşımıza çıkmakta, belirli bir sistematiği bulunmamaktadır. Halıları yapısal özelliklerine göre ilk olarak Avrupalıların sınıflandırdığı görülmektedir. Osmanlı'da da Narh defterlerinde ürünler için sınıflandırmalar yapılmıştır ancak; bunlar yapısal özelliklere göre değil, yukarıda söz edilen şekildeki üretim yerine ve ürün adına göre basit sınıflandırmalardır. Batıların yaptığı sınıflandırmalardan erişilebilen en eski örnek 1878 yılı *Official Catalogue of The British Section*'dur. Part II. Paris Universal International Exhibition'da, ithal ve ihraç edilen ürünler sınıflandırılmış, bu sınıflandırmada Carpets başlığına all kinds of carpet and rugs olarak açıklama getirilmiştir. Bunun tam açılımı dipnotta yapılmış, burada duvara asılan goblenler, tapestriler ve keçeler de bu sınıflandırmaya dahil edilmekle birlikte genel tarifin halıları ikiye ayırdığından söz edilmiştir. Bunlar, Single (düz) ve Knotted (düğümlü) halılardır. Tarife göre düz halılar atkı ve çözgü iplikleri ile imal edilen dokumalardır. Düğümlü halılar, her çeşit yünün çözgüleri bir düğümlenmeyle elde edilmektedir. Tekrar etmeyen, bütünsel bir desene sahip olan bu halılar için Aubusson ve Turkey carpet (Türkiye halıları) örnek gösterilmiştir. Kaynakta Carpets adı altında başka dokumalara da yer verilmiş ancak; onlar düğümlü halılar altında geçmediği için bunlara bu yayında değinilmemiştir. Bu sınıflandırmada halı bir mal, ithalat ve ihracat ürünü olarak görülmektedir, sınıflandırmada ayırım, yalnızca düğümlü bir dokuma ve bütünsel bir desene sahip olması ile verilmiştir. Düğüm türü bu sınıflandırmada önem arz etmemiş veya dikkate değer bir nitelik olarak görülmemektedir. Buna benzer daha kapsamlı bir sınıflandırmanın Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi (*The Harmonized Commodity Description and Coding Systems*) adıyla günümüzde uluslararası ticarete halen bir standart olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu sınıflandırmada da düğümlü halılar kendi altlarında simetrik veya asimetrik düğümlü şeklinde ayrılmamaktadırlar.

2. Dügüm Adlarının Tarihi, Adlandırma Yaklaşımları ve Sorunları

El halılarında kullanılan düğüm türleri üzerine en eski kayıtlar Batılı kaynaklarda bulunmaktadır. Bu kayıtların oluşması ve ortaya çıkması da bir süreç neticesinde gerçekleşmiştir. Batılıların çok eski zamanlardan beri el halılarına kısıtlı da olsa Anadolu üzerinden eriştiği, Osmanlı döneminden itibaren ise sürekli artan bir ticaret hacmine sahip oldukları bilinmektedir. Bu nadir ve değerli mala olan artan talep, Batılılarda halı üretme isteğini de körüklemiştir. El halısı üretebilmek için ise onunla ilgili tüm aşamaları ve teknikleri bilmek gerekir. 1876 yılı The Encyclopedia Britannica'ya göre, IV. Henry'nin saltanatı döneminde halı üretiminin İran'dan Fransa'ya getirildiği bilinmektedir. XIV. Louis'nin bakanı Colbert'de, 1664 yılında Beauvais'de bir fabrika kurmuştur. Burada Türk (*Turkish*), Peru ve Çin tarzı halılar dokunmuştur. Anlaşıldığı üzere Avrupalılar 17. yüzyılın ortalarından itibaren halı dokumayı bilmektedirler. Kaynağa göre üretim bilgisi ve dokumacılar İran'dan getirilmiştir; ancak bu dokumalarda kullanılan düğüm tekniğinin simetrik veya asimetrik olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir. Araştırmalara göre Fransız halılarında ve İngiliz halılarında simetrik düğüm kullanıldığı görülmektedir (Sherrill, 1996; Britanica Ansiklopedisi editörleri, 2024). 1876 yılı itibarıyla Avrupa'da Türkiye halısı (*Turkey carpet*) adıyla pek çok yerde halı dokunduğu da söylenmektedir. Aynı kaynakta İran halıları başlığı altında, bu halılar inceliğinden ve işçiliğinden dolayı Gobelins, Beauvais veya Aubusson'un goblen üretimlerine benzetilmiş; halıların her sıranın üzerinden bir atkı atılan yün iplikten sonra çözgü ipliğine düğüm atılmasıyla oluşturulur, şeklinde basit ve tam ifadesini bulmayan bir tanımlama ile dokuma tekniği anlatılmaya çalışılmıştır (The Encyclopedia Britannica, 1876, s. 128). Kaynakta Türk halıları başlığında dokuma tekniğine ilişkin bir anlatım yoktur. Benzer cümlelerle bir metin 1858 yılına ait daha eski bir kaynakta da vardır (Homans, 1858, s.276).

Batılıların 17. yüzyıldan itibaren düğümlü halı dokuma tekniği hakkında sahip oldukları bilgilere göre, onların 19. yüzyılın sonlarında üretim süreçleri konusunda artık akademik olarak daha açık ve sürece hâkim bilgiler vermeleri gerektiği düşünülebilir. Anadolu Türk ve İran halılarının nasıl dokunduğunu anlatan erişilebilen en eski kaynaklardan birisi, 1879 yılına ait daha eski bir yayından (Lessing) alıntı yapan 1885 yılından bir kitapta yer almaktadır. Bu kaynakta Smyrna (İzmir) halılarının üretimi şöyle anlatılmaktadır:

Doğanın yarattığı gibi, ağaç gövdelerinden ilkel olarak inşa edilmiş bir dokuma tezgâhı bir duvara yaslanır; döndürülebilecek şekilde düzenlenmiş bir gövde, kaba yün ipliklerini tutar ve ikincisi, tamamlanan işi destekler. Bir ipten renkli yün yumakları sarkıtılmaktadır; kadınlar (erkekler tezgâhlarda çalışmaz) düğümler oluşturmak için, bu ipliklerden her biri iki çözgü ipliğini bağlayan ayrı iplikler alırlar. Bir dizi düğüm atıp tarakla sağlamlaştırdıktan sonra sağdan sola bir veya iki yün iplik geçirip bir sonraki diziyeye geçmektedirler. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan tutamlar taranır ve makasla düzeltilir. Desenler aileden kalma eski modellerden örneğin Gördes'te sadece dört veya beş tane çok basit desen var ya da İzmir'den siparişle alınan tasarımlardan Türk kadınları tarafından işlenmektedir. (Müntz, 1885, s.365-366)

Burada kullanılan "her biri iki çözgü ipliğini bağlayan" ifadesi, simetrik düğüm türü için neredeyse doğru bir betimleme olarak düşünülebilir.

1892 yılında yayımlanmış bir sözlük, İran ve doğu halılarının üretiminden bahsederken, ilk başta Fransa'daki Goblen tapestrilerine benzer şekilde dokunduğu belirtilmiştir. Sonrasında,

İran halısı, her sıranın üzerinden bir atkı atımının geçtiği, çözgü ipliklerine yün ipliklerle düğüm atılmasıyla oluşturulur; özel desen, çözgü üzerine elle işlenen farklı renkli iplikler kullanılarak üretilir. İran'daki tüm halılar, basit aletler yardımıyla elle yapılır; tezgâh, üzerine çözgülerin gerildiği bir çerçeveden ibarettir. Havlar, yalnızca elle dokunmuş ve çözgüye düğümlenmiş kısa ipliklerden oluşur. Uzun güzel havlar, düz bir yüzey elde edilene kadar yünün uçlarının kırılmasıyla oluşturulur. Her halının tasarımı bir öncekinden farklıdır, denilmektedir. (Cole, s. 65-66)

Bu kaynakta İran halılarında kullanılan düğüm türü betimlenmemiş veya adlandırılmamıştır. Ulaşılan kaynaklara göre, Batılılar için 19. yüzyılın sonlarına kadar halıda kullanılan düğüm türü, halıların yapısı ve görünümü için pek bir anlam ifade etmiyor gibidir. Onlar bu zamana kadar daha çok halıların görünümü, niteliği ve ticaretine yoğunlaşmışlardır. Bu bilgi kaynaklarının belki de yalnızca teorik bilgi veren, sözlük,

ansiklopedi gibi yayınlar olması ve yazarların halı dokuma tekniğine çok vakıf olmaması, düğüm türü konusuna değinilmemiş olmasının nedenidir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılılar hem halı ticareti hem de halı üretimi konusuna daha yoğun bir şekilde yönelmişler, Avrupa'da yeni halı atölyeleri kurmuşlar, aynı zamanda Anadolu'da el halısı üretimini tamamen ele geçirmişlerdir. Bu üretim tekniğini öğrenmekle kalmayıp, ev üretiminden denetimli atölye üretimi ve de üretimin parçalar halinde organize şekilde (İplik fabrikaları, boyahaneler, desen atölyeleri kurulması, halı üretiminin yalnızca el emeğine indirgenmesi) yapılarak kapasite aynı zamanda kar arttırıcı üretim süreçleri geliştirmişlerdir (Öztürk, 2020). Bununla birlikte Karadeniz üzerinden Orta Doğu, İran, Azerbaycan, Afganistan ve Hindistan'dan daha ucuza halı alabilmek için yeni ticaret yolları bulmak ve anlaşmalar yapabilmek için de girişimler yaptıkları görülmektedir (Coxon, 1884).

Batılılar tarafından yazılmış, halı dokumacılığında kullanılan düğüm türleri ve bunların halı yapısına etkisi konusundaki en eski kaynaklardan birisi 20. yüzyıl başlarına aittir. Bu kaynakta şunlar yazmaktadır:

Halılarda kullanılan düğümler Sehna (Sine) veya Persian (İran) ve Ghiordes (Gördes) veya Turkish (Türk) olmak üzere iki çeşittir. İran düğümü kullanıldığında havlar yüzeye her bir çözgü ipliği arasından çıkar. Sonuç, güzel dokulu, kısa havlı ve keskin belirli desenli bir halıdır. Gördes düğümü kullanıldığında, havlar yüzeye her bir çözgü ipliği çifti arasından çıkar. Sonuç, nispeten uzun havlı ve daha az detaylı desene sahip bir halıdır. Gördes ve Sine düğümlerinde yapılan halıların aşınma kalitesi farklılık gösterirken, bu durum düğüm farklılığından değil, hav miktarı ve açısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Gördes dokunan halıların çoğunda uzun ve düz duran havlar, sert aşınmaya karşı yeterince direnç gösteren bir içeriğe sahiptir. Sine dokuma halıların çoğunda olduğu gibi kısa ve dik olan havlı halılar, kompakt, ancak hafif ve dayanıklıdır. (Antique Rug, 1916, s. 272-273)

Bu kaynakta hem düğüm türleri teknik açıdan neredeyse tam bir biçimde tarif edilmiş, hem de düğüm türlerine yöre ve üreten toplum gözetilerek adlandırılmaları kullanılmıştır. İran ve Türk adlandırılmaları hem bir bölgeyi hem de bir etnisiteyi işaret etmekle birlikte oransal olarak bu düğümlerin kullanım yoğunluğuna göre doğru bir adlandırma olabilir, ancak her Türk halısında simetrik düğüm kullanılmamış, her İran halısında da asimetrik düğüm kullanılmamıştır.

Gördes ve Sine adlandırılmaları ise oldukça düşündürücü, tarihsel ve bilgi açısından da yanlış görünmektedir. Öncelikle Gördes'ten çok daha fazla üretim yapan ve çok daha fazla tanınırlığa sahip Uşak gibi bir üretim merkezi varken, Gördes adının Türkiye'nin hemen hemen tamamında kullanılan bir halı dokuma tekniğine verilmesi ve 20. yüzyıldan itibaren çoğu yayında bu şekilde yer alması araştırmaya değerdir.

Karşılaştırma yapılacak olduğunda, Uşak'ın¹ halı üretimi konusundaki kapasitesi çok daha eski zamanlardan beri bilinmektedir. Bu konuda bilgi içeren, 1884 yılına ait Küçük Asya'nın endüstrisi ve ticaretine ilişkin bilgilerin bulunduğu Amerika'da yayımlanan bir kaynakta, Smyrna (İzmir) halı ve kilimleri başlığı altında üç üretim yerinin ismi geçmektedir. Bunlar: Uşak, Gördes ve Kula'dır (Coola). Malzemesinin kalitesi, desenlerinin güzelliği ve renklerinin dayanıklılığı nedeniyle dış pazarlarda büyük beğeni toplayan Uşak halıları o dönem yılda 83.795 m² üretilirken, Gördes'in Uşak'la rekabet içinde ve üretiminin yılda 25.547 m² olduğu, ancak sağlamlığının Uşak halılarının gerisinde kaldığından, ucuzluğu, parlak renkleri ve desen zevki nedeniyle belli sınıflarda alıcı bulduğundan söz edilmektedir. Gördes'te halı dokumacılığı üretim olarak Uşak'tan kat kat azdır. Bununla birlikte yayında Gördesli ustaların İran halılarını taklit etmekte kısa sürede başarı sağladıkları, bu durumun onların zekâ ve azmini gösterdiği belirtilmiş; Onların Avrupa'nın en iyi dokumacılarının seviyesine ulaştıkları ve yakın gelecekte ülkeleri için müreffeh bir dönemin geleceği müjdelanmektedir, denilmektedir (Department of State, 1884, s. 404). Bu cümle, yurt dışı bir kaynakta Gördes ve İran halıları kelimelerinin bir arada kullanıldığı en eski kaynaklardan birisidir. Gördes'te İran halılarının taklitlerinin yapılması ve Batılı pazarlarda yer bulması, bu iki dokuma arasındaki farkın ise düğüm tekniklerinden kaynaklı olduğuna dair bir tespit, Batılılar tarafından daha sonra yapıldığını düşündürebilir.

1894 yılına ait başka bir kaynakta, Ghiordes Doğu halılarının en bilinenlerinden birine adını veren, dokumacıların kasabasıdır denilmekte, özetle burada 8000 dokumacının iptidai şartlarda sarayların istediği parlak renkli ipliklerle halılar dokudukları, sarayın buraya en fazla iki yıl içinde tamamlanmak üzere

1 Yabancı kaynaklarda Ushak, Oushac, Ussiak, Uschac, Ustjoc gibi yazılışlara da rastlanmıştır.

siparişler verdiği belirtilmektedir (Ghiordes Weavers, 1894, s. 44). Gördes'te Osmanlı sarayları için de halı dokunuyor olması ve bunun Batılılarca değer görmesi, onlar için Gördes adının Türkiye coğrafyası içinde öne çıkmış olduğu fikrini akla getirebilir.

Batılıların Gördes'te halı dokumacılığı konusundaki bilgileri üzerinden üretilebilecek varsayımlar bir tarafa konulursa, Simetrik düğümüne "Gördes düğümü" adının verilmesini sağlayan en belirleyici neden, 1904 yılında yayımlanmış bir kitapta yazmaktadır. Bu kitapta:

Havlı yün Anadolu halıları dokunuşta tuhaf bir yumuşaklık verir. Daha gevşek dokunmuşlardır, İran halılarından daha uzun ve kalın tüylüdürler ve Ghiordes düğümüyle bağlanırlar. Ghiordes: Smyrna'nın biraz kuzeydoğusunda, eski zamanlarda Büyük İskender'in Ghiordium düğümünü kesmesiyle ünlü, ancak daha yakın zamanlarda en mükemmel renklere, tasarımlara ve işçiliğe sahip, dokumacılık sanatının gerçek bir şaheseri olan halıların evi olarak bilinen Ghiordium adlı küçük bir şehirdir, denilmektedir. (Langton, 1904, s.161)

Yine benzer bir anlatım içeren 1905 yılına ait bir yayında, "Türk halılarında Gördes (Ghiordes) düğümü kullanılır. Gördes, İzmir'in kuzeyinde küçük bir kasaba olan Ghiordium'dan gelir. Gördes halıları en iyi Türk halılarıdır fakat ulaşılması zordur" yazmaktadır (Industrial Arts: Oriental Rugs, 1905, s.14-15).

1913 yılına ait bir yayında ise Gördes halıları başlığı altında, Gördes adının farklı yazılışları olarak Ghiordez, Gurdiz, Guerdi, Yourdez ve Yurdi kelimelerini de verdikten sonra, böyle denilmesinin nedeni olarak: "Ghiordes şehri, İzmir'in elli mil kuzeyine inşa edilmiştir. Orası, Büyük İskender'in Gordion (*Gordian*) düğümünü kestiği Gordium antik kentidir" denilmektedir (Lewis, 1913, s. 238).

İşte bu verilen bilgiler simetrik düğümüne Gördes düğümü adının verilmesinin gerçek nedenidir. Bu kaynaklarda ve bunları alıntılamanın tüm diğer yayınlarda önemli ve büyük bir hata vardır. Ghiordium, Gördes'in eski adı değildir. Aramalar sonucunda Anadolu'da 'Ghiordium' olarak yazılan herhangi bir yer ismine de rastlanılmamıştır (pleiades, 2024). Gördes'in eski adı (M.Ö. 30- M.S. 640) tarihi kayıtlara göre Iulia Gordos'tur (Talbert, 2000). Osmanlıca kaynaklardan çevirilerde ise muhtemelen sesli harflerin eksikliğinden 'Gerdus, Gerdos, Gördos, Gördüs, Gördüz' olarak yazımlara rastlanmıştır. Neticede, Gördes isminin Büyük İskender'in efsanevi düğümü kestiği Gordion/ Gordium kenti ile hiçbir ilişkisi yoktur. Çünkü Gordion Frigya'nın başkentidir ve Ankara'nın Polatlı ilçe sınırları içinde, Manisa'nın Gördes İlçesine kuş uçuşu 330 km mesafede, çok uzakta bulunmaktadır.

Yazarlar Gördes'in İngilizce yazımı olan Ghiordes ile fonetik olarak biraz benzerlik içeren Gordion arasında zorlama bir bağlantı kurup, Gördes'i Büyük İskender'in düğüm kesme efsanesinin bir parçası yapmaya çalışmışlardır. Burada yazarların, konu hakkında veya antik dönemler hakkında bilgi sahibi olmadıkları, daha önceki bir yazıya veya söylentiye göre bu bilgileri verdikleri düşünülebilir. Ancak verilen bu yanlış efsane bağlantısı yakın zamana kadar alıntılanarak gelmiştir. Örneğin 2015 yılından bir yayında,

M.Ö. 333 yılında Pers İmparatoru 3. Darius'un kalan ordusunu takip eden Makedon Büyük İskender, bir kâhinin ancak hem Doğu'ya hem de Batı'ya hükmedecek olan adam tarafından çözülecektir dediği Frigya Kralı Gordias'ın düğümünü kesmek için şimdiki Türkiye'nin batısında kalan antik şehir Gordium'da yeterince uzun süre durur. 2000 yıl sonra antik şehrin etrafındaki bölgeye şimdi dünyada en güzel seccadelerin ev sahibi olarak meşhur olan Ghiordes denilmektedir. Ghiordes kıyı şehri İzmir'in elli mil kuzeyindedir. Gordian düğümü gerçekten var mıydı? Büyük İskender gerçekten onu kılıcıyla kesti mi? Bunu kesin olarak bilemeyeceğiz. Fakat biz Büyük İskender'in Doğu ve Batının Kralı olduğunu ve antik kentin çevresinin modern çağın 18. yüzyılında güzel Ghiordes (Geeordez) seccadelerini ürettiğini biliyoruz." (Franses, s.2) yazmaktadır.

Gördes düğümü adlandırmasından sonra büyük bir yanlış da asimetrik düğüm için kullanılan Sine düğümü adlandırmasında görülmektedir. Sine veya 'Senneh, Senna, Seneh, Sehna, Sinneh', İran'ın kuzey batısındaki Kürt eyaletinin başkenti, Farsçası 'Sennendec' (Sanandaj), Kürtçesi "Sine" olan şehrin adıdır (Senendec, 2024). Sine, İran sınırları içinde bulunmakla birlikte kent halkı Fars veya Pers değildir. Sine, İran sınırları içerisinde bulunması nedeniyle, burada dokunan halılarda kullanılan asimetrik düğüm türü için Sine ve İran düğümü (*Persian*) adlandırmalarına oldukça çok rastlanmaktadır. Ancak her İran halısı ve de hatta Sine halısı asimetrik düğümle dokunmamıştır.

1914 yılında yayımlanan Şiraz Halısı adlı bir makalede bu halıların genellikle Senna, bazen de Ghiordes düğümü ile dokunduğu belirtilmiştir. Burada Türk veya İran düğümü adı hiç geçmemektedir (A Shiraz Prayer-Rug, s. 384). 1911 yılına ait başka bir kaynakta ise “Doğu halılarının dokunmasında kullanılan iki düğüm şekli vardır. İlki İran veya Senna, İkincisi *Turkish* (Türk) veya *Ghiordes* düğümüdür. Şiraz ve Heriz kaliteleri ile göçebe aşiretler tarafından dokunan İran ve Musul halıları hariç, tüm İran halıları birinci düğümleme formuna sahiptir. Türkmen bölgesi, Kafkasya ve Türk vilayetlerindeki dokumacılar ikinci veya Gördes düğümleme şeklini benimsemişlerdir (Pushman, 1911, s.18). Yani o dönemde İran’da Şiraz, Heriz ile İran ve Musul’daki göçebe aşiretler de Simetrik düğüm kullanmışlardır.

Günümüzden bir web sitesinde Senneh halıları için, bu halılarda şaşırtıcı bir şekilde düğüm olarak simetrik Türk düğümü kullanıldığı, asimetrik Fars düğümü (Senneh düğümü olarak da bilinir) kullanılmadığı yazılmaktadır. Devamında, Senneh oryantal halısı, kullanılan düğüm türünden ziyade dokumacıların lehçesinden dolayı bu ismi almıştır, denilmektedir (Senneh Oriental Rugs, 2024). İnternet aramaları üzerinden çeşitli müzelerde asimetrik düğümlü Sine halıları saptanmıştır. Bununla birlikte 1880 yılına tarihlendirilmiş Simetrik düğümlü Sine halısı örneğiyle de karşılaşılmıştır (Senneh, 2024).

1992 yılında Amerika’da yayımlanan bir kitapta yazar, şu cümleleri ile ‘Sine düğümü’ adının yanlışlığına çok iyi bir şekilde açıklık getirmektedir:

Kürdistan’ın havlı halılarındaki düğümler, simetrik (Türk) ve asimetrik (Fars) düğümler olmak üzere iki standart sistemi kullanır. Düğümleme yöntemleri Batı’da geleneksel ve şaşırtıcı derecede hatalı olan Ghiordes (simetrik) ve Senneh (asimetrik) adlarıyla daha iyi bilinir. Ghiordes, Batı Anadolu’da küçük bir halı dokuma kasabasıydı ve Senneh elbette doğu Kürdistan’ın başkenti olan modern Sanandaj’dır. Sadece en iyi Kürt halıları, çok hassas dokumalar ve karmaşık tasarımlar için uygun olan asimetrik Fars düğümü kullanılır. Etnik Farsların havlı halıları neredeyse sadece bu düğümü kullanır ve eğer bir şehrin adıyla anılacaksa, halı üreten daha önemli Fars şehirlerinden herhangi biri olan İsfahan, Kaşan veya Kirman, Sanandaj’dan kesinlikle daha uygun olurdu. Bu düğümleme tekniği, sert koşullar altında dayanıklı ürünler olması amaçlanan kaba aşiret halıları için doğal olarak uygun değildir. Kürt Ardalân prenslik evinin himayesinde üretilen değerli Senneh ve Bijâr halılarında, asimetrik düğüm doğal olarak zenginlerin konaklarını ve saraylarını süslemek için kullanılmıştır. Ortalama bir Kürt halısı Türk düğümünü kullanır (neredeyse her Türk aşiret dokumacısı bu tekniği kullandığı için bu şekilde adlandırılmıştır). Asimetrik Fars düğümünden daha güçlüdür ve doğası gereği birincisinin sadece yarısı kadar inceliğe sahiptir. Pazarda talep gören Kürt aşiret halıları bu tür simetrik düğümlemeyi kullanır (Izady, s.255).

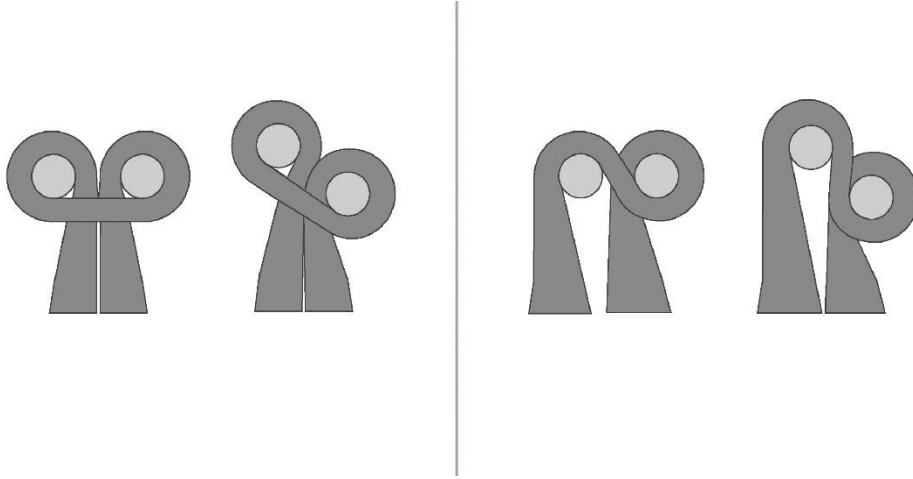
Batılıların, dokumaları, teknikleri ve stilleri; bölge ve yer adları dışında, belli bölgelerde yaşayan ve belli bir dili konuşan insan gruplarına (veya etnisitelerine) göre adlandırdıkları da görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarına ait bir kaynakta, Anadolu dahil Asya’da bulunan İnsan gruplarının Turani ve Aryan olarak ayrıldıkları; Turanilerin geometrik, Aryanların ise gelişmiş çiçek stilini halılarda kullandıkları belirtilmiştir (Church, 1892, s 72,73). Bu yorum, halılarda *Turkish* ve *Persian* gibi etnisite ile stil arasında bağ kuran bir anlam içermektedir ve buna benzer bir ilişkinin düğüm türleri ile de kurulduğu dikkati çekmektedir.

20. yüzyılın başlarından itibaren düğüm türü tanımlamalarında simetrik düğüm için Türk düğümü (*Turkish knot*) tanımlamasının da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1905 yılına ait bir yayında “Halılarda iki çeşit düğüm kullanılır. The Senna (Sinneh) veya Persian hav ipliğinin her bir çözgü ipliğinin arasından çıktığı ve Ghiordes veya Turkish (Türk) hav ipliğinin her iki çift çözgü ipliğinin arasından çıktığı düğümlerdir.” (Industrial Arts: Oriental Rugs, 1905, s.9) yazmaktadır. 1979’dan bir yayında ise “double knot” terimi için “Turkic knot” adlandırılması da yer almaktadır (Cordwell, s. 561)

Halılardaki düğümlerin iki çözgüye bağlanma durumlarına ya da görünümüne göre “simetrik ve asimetrik” olarak tanımlanmasına en eski 1922 yılında yapılmış bir yayında rastlanılmıştır. Burada düğümler Ghiordes veya Turkish ve Sehna veya Persian olarak ikiye ayrılmış, bunlara ait çizimlere ve detaylı anlatımlara yer verilmiştir. Ayrıca bir paragrafta Gördes düğümü bir taraftan diğer tarafa simetrikken (*Symmetrical*), Sine düğümü asimetriktir (*unsymmetrical*) yazılmıştır (Kendrick ve Tattersall, 1922). Simetrik ve asimetrik düğüm adlandırmalarına daha çok 1970’li yıllardan sonra rastlanmaktadır. Aynı zamanda yapısal bir tanımlama olan bu adlandırmalar, yalnızca düğümlerin çözgü üzerindeki görünümüne göre verilmişlerdir. 1976 yılından bir makalede “Bu dokuma Gördes veya Türk düğü olarak da bilinen simetrik düğümler dokunmuştur” (Mackie, s. 5) yazmaktadır. Aynı yazarın diğer çalışmalarında yine benzer “çoğunlukla

Gördes veya Türk düğümü olarak ifade edilen simetrik düğüm” (Mackie, 1977, s.15) ifadeler bulunmaktadır. Bu yayında simetrik ve asimetrik düğüm tanımlamasının Türk, İran, Gördes veya Sine adlandırmalarının önüne geçtiği dikkati çekmektedir.

İran asıllı araştırmacı yazar Siawosch Azadi, 1975 yılında yayınlanmış bir kitabında halılarda kullanılan düğümlerin simetrik veya asimetrik olarak adlandırılmasının daha doğru olduğunu nedenleriyle anlatmaya çalışmıştır. Kitapta, simetrik düğümlerde çözgü tellerinin birinin önde diğerinin arkada olmasından veya atkı ipliklerinin sık veya gevşek olmasından dolayı (Bu durumlar halının arkasında düz veya dalgalı bir yapının oluşmasına da neden olmaktadır) genelde üç farklı simetrik düğüm şekli olduğundan; benzer çözgü konumlandırması ve atkı kullanımına ilaveten sağ veya sol yönlü bağlamadan dolayı ise dört farklı asimetrik düğüm şekli olduğundan söz edilmektedir (Görsel 4). Ayrıca yazar Türkmen halılarının bazılarında asimetrik düğüm, İran halılarının bazılarında da simetrik düğüm kullanılmasından dolayı İran, Türk, Gördes, Sine adlandırmalarının karmaşaya neden olduğunu; hatta simetrik veya asimetrik düğümlerin farklı görünümünün bazı yöre halılarına özgü olmasından dolayı bu durumu açıklamada yetersiz kaldığını ifade etmiştir (Azadi, s. 35-36). Yazarın burada simetrik ifadesini gerçek anlamından ziyade hav ipliğinin iki çözgüye tutunması veya iki çözgüden güç alması şeklinde gördüğü anlaşılmaktadır. Aksi takdirde yazar düğüm şekillerinde alternatifler arttıkça kendi ile çelişmektedir.

Görsel 4. Çözgü ipliklerinin aynı hizada ve bir önde bir arkada olduğu durumlarda simetrik ve asimetrik düğümler.

Simetrik düğüm, ‘çift düğümlü, çift bağlama düğümlü’ (*Double knot, double knotted*) olarak adlandırmaya 1970’li yıllardan itibaren rastlanmaya başlanmıştır. En eski yayınlardan birinde “... bunlar Türk veya Gördes düğümü adını alan çift düğümlü sağlam halılardır.” (Güner, 1976, s.127) cümlesi geçmektedir. Çift düğüm ve tek düğüm terimleri için 1987 yılına ait bir yayında, bunların kullanılan düğüm türüne değil, bitişik çözgü ipliklerinin göreceli konumuna atıfta bulunan, modern ticari terim olduğu söylenmektedir (Bauman, 1987, s.4).

Yukarıda anlatılan düğüm adları haricine literatürde başka ifadeler de yer almaktadır. Simetrik düğüm için İngilizce “complete knot” (Trevathan, 2024, s. 122.) (tam düğüm) adlandırılmasına yabancı kaynaklarda rastlanmaktadır. Ayrıca Türkçe literatürde “kapalı düğüm” (Aytaç, 1997, s. 32) adlandırması “Türk ve Gördes” ile birlikte 1990 yılı sonrası çokça kullanılmaktadır. Semra Ögel’in, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı eserinde motifleri tanımlarken, bazı geometrik süslemeler için “kapalı düğüm ve ilmikli kapalı düğüm” (1966, S. 46., 54., 135.) ifadelerini kullanması, kapalı düğüm adlandırmasının sanat tarihinden halı düğümü adlandırmasına geçmiş olabileceğini düşündürmektedir. “Hekim düğümü” adlandırması da Türkçe kaynaklarda simetrik düğüm için nadir olarak kullanılan başka bir adlandırmadır. Simetrik düğüm için kullanılan İngilizce “double knot” adlandırmasına göre asimetrik düğümü tanımlamak için ise, “The one and a half knot technique” (Bir tam ve bir yarım düğüm tekniği) adlandırmasının yabancı literatürde geçtiği görülmektedir (Cordwell, 1979, s. 561).

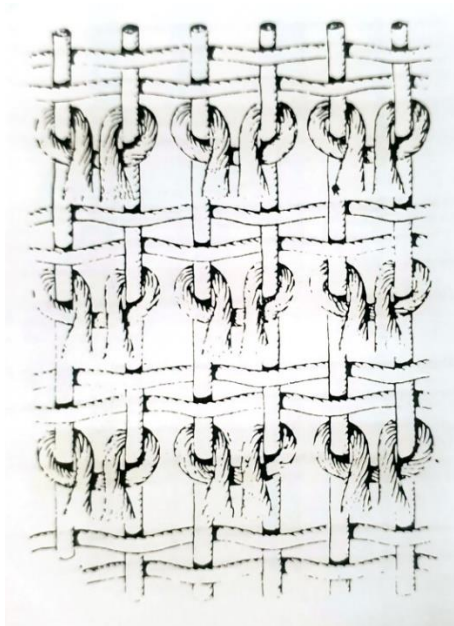
Anadolu halıcılığına dair hemen hemen tüm araştırmacıların başvurduğu, en eski yerli referans kaynaklarda, düğüm adlandırmaları ile ilgili aşağıdaki bilgiler derlenmiştir.

- Anadolu halıcılığı konusundaki en eski kaynak olan Kazım Dirik’in, Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipi Panoraması (1938) adlı kitabında “Sine düğümü, Türk düğümü” adları geçmektedir. Kitapta örnek görselleri yanlış olarak birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

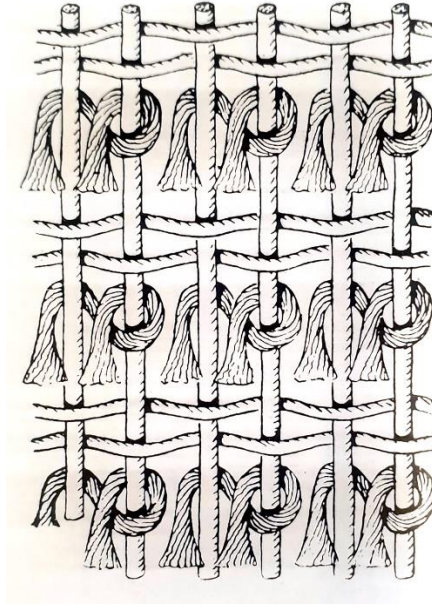
- Ernst Diez ve Oktay Aslanapa'nın Türk Sanatı (1955) adlı eserinde "Gördes-Türk, Sine- İnan düğümü, tek argaç üzerine düğüm" adları geçmektedir. Kitapta yanlış olarak çözgüleri argaç, atkılara arış denilmiştir. Bu yanlışlık düğümlerin tanımlanması dahil dokuma aşamalarının anlatılması ve tezgâh hazırlık aşamasında da vardır.
- Sümerbank Halı Semineri Özel Sayısında, Cilt: 5'te (Temmuz-Ekim, 1965) "Türk düğümü, Gördes düğümü" adlandırmalarına rastlanılmıştır.
- Oktay Aslanapa'nın Türk Halı Sanatının Bin Yılı (1987) adlı eserinde "Gördes düğümü, Türk düğümü, İnan düğümü" adlandırmaları geçmektedir.
- Güran Erbek'in girişimi ile hazırlanan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Turkish Handwoven Carpets Kataloğunda (No:1,2,3,4,5), (1987) "Türk (Gördes) düğümü" adlandırması vardır.
- Şerare Yetkin'in Türk Halı Sanatı (1991) adlı eserinde "Gördes, Türk Dügümü, Simetrik düğüm, İnan, asimetrik düğüm" adlandırmaları kullanılmıştır.

Türkiye'de yayımlanan kaynaklara göre 1930'ların sonuna kadar Anadolu halıcılığı üzerine akademik olarak ciddi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Halıcılık konusunda ilk Türkçe kitabı yazan Kazım Dirik'te aslında öncelikli olarak bir asker ve bürokrattır. Ancak, halıcılık konusuna özel bir ilgi duymuş, ülke yararına gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Sanat tarihi alanında çalışmalar yapan ve birçok eser yayımlayan Oktay Aslanapa'nın halıcılık alanındaki ilk çalışmaları sanat tarihi açısından son derece önemli olmakla birlikte dokumaların teknik özellikleri konularında bazı hatalar içermektedir. Daha sonraki yıllarda el dokuma halıcılığın Türkiye'de yükselişi ile bu alanda akademik çalışmalar da artmıştır. Bu çalışmalarda önce Türk, Gördes, İnan (Sine) sonra onlarla birlikte Simetrik, asimetrik ve çift, tek bağlama, kapalı, hekim düğümü adlandırmaları yayınlarda yer bulmuştur.

El halılarında kullanılan düğüm türlerinde adlandırma sorunlarıyla birlikte görülen başka bir sorun da bunları betimleyen görsellerde karşımıza çıkmaktadır. Düğüm türlerini gösteren bazı çizim veya resimlerde düğümler yanlış şekilde gösterilebilmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi simetrik düğüm görsellerinde iki çözgüyü birleştiren bağlantının hav uçlarının altında gösterildiği örneklerdir (Görsel 5). Simetrik düğüm atılırken iki çözgüyü birleştiren bağlantı yukarıda, hav uçları da aşağıda olur. Bu şekilde dokumacı düğümü attıktan sonra hav uçlarını aşağı çekerek düğümün hem aşağıya, yerine kaymasını hem de sıkışmasını, açılmamasını, düzgün durmasını sağlar. Örnekteki gibi düğüm atılmaya çalışılırsa düğüm aşağı kaymaz ve havlar dokuma sırasında açılır, dağılır. Benzer şekilde yanlış gösterimler asimetrik düğüm için de vardır. Bu düğümde de iki çözgüyü birleştiren bağlantının iki çözgü arasında kalan tek hav ucunun üzerinde olması gerekir. İki çözgü arasında kalan hav ucunun üstte olduğu gösterimler dokuma açısından yanlıştır (Görsel 6).

Görsel 5. Simetrik düğümün yanlış gösterimi (Aslanapa ve Durul, 1973, s. 13).

Görsel 6. Asimetrik düğümün yanlış gösterimi. (Aslanapa ve Durul, 1973, s. 13).

3. Değerlendirme

Yalnızca Pazırık halısı üzerinden bakıldığında halı dokuma tekniği yaklaşık 2300-2500 yıl değişmeden günümüze kadar korunarak gelmiştir. Pazırık halısı teknik olarak günümüz el halılarından ne eksiktir ne de fazladır. O dönem için yeni bir icat gibi de durmamaktadır. Bu durum halı dokuma tekniğinin Pazırık halısından belki de bin yıl, hatta daha da eski bir tarihte icat edildiğini ve bu süreçte Pazırık halısından yüzlerce yıl önce onu üretebilecek kapasiteye ulaştığını göstermektedir. Halı dokumanın icadından günümüze kadar, dokumacılar halıları üretmiş, bunlar alınmış, satılmış, sipariş edilmiş, hediye edilmiş, ganimet olarak götürülmüş, çok değer görmüş, sarayları, köşkleri, camileri, kiliseleri, manastırları, kurumları, evleri, çadırları süslemiş; ülkelerin, belli yerleşim yerlerinin, bazı toplumların ana üretimleri olmuştur.

Halılar sürekli talep gören değerli ve dekoratif bir mal olarak görülüp ticareti yapılırken, binlerce yıllık halıcılık tarihi içinde el halılarının dokuma tekniği üzerine ancak 175-200 yıldır ciddi akademik çalışma yapılmaktadır. Bu yaklaşık 200 yıllık el halıcılığı literatürü içinde, dokuma tekniği konusunda ilk çalışmaların Batılılar tarafından yapıldığı ve bunların daha çok bilgi verme amaçlı ansiklopedi veya sözlükler olduğu görülmektedir. İlk yayınlar genellikle üretim yerleri, desenler ve ticaret hakkında birbirinin tekrarı genel bilgiler verirken, dokuma teknikleri hakkında tam ve açıklayıcı bilgiler vermemektedir. Batılıların halı dokuma tekniğini 17. yüzyıldan itibaren bildiği ve özel atölyelerde üretim yaptırdıkları da bilindiğine göre, bu bilginin tam olarak literatüre yansımalarının ancak 20. yüzyılın başlarını bulmasının nedeni; yazarların konuya tam olarak vakıf olmamaları ve o dönemde yeterli kaynak olmaması ya da başka bir yaklaşımla, bunun ticari sır olarak görülmesi olabilir.

Bu araştırma kapsamında yapılan tarama çalışmasında 19. yüzyılın sonlarına kadar el halılarında kullanılan düğüm türüne bir ad verilmemiş olduğu ancak; düğümlerin nasıl atıldığına dair çeşitli tariflerin yapıldığı görülmektedir. Ulaşılan yayınlarda ilk örnekleri 20. yüzyılın başları görülmekle birlikte, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılan düğüm türleri üzerine çalışmalar yapıldığı ve bunlara isimler verilmeye başlandığı düşünülmektedir. Simetrik düğüm türü için ilk adlandırma erişilen yayınlar bağlamında "Gördes düğümü" adıyla 1904 yılına aittir. Bu adlandırma, tarih ve coğrafya bilmemekten veya bir pazarlama stratejisi de olabilir; antik bir efsanede geçen Gordion antik kenti isminin Gördes'le eşleştirilmesi ile oluşturulmuş tamamen yalan veya yanlış bir yoruma dayalı bir adlandırmadır. Maalesef bu adlandırma günümüze kadar aktarılarak gelmiştir. Hatta Gördes halıcılığı ile ilgili her metinde 'Halı dokuma tekniğine adını veren Gördes halıları' cümlesine rastlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında bilimsel açıdan 'Gördes düğümü' adlandırmasının akademik çalışmalarda kullanılmaması tavsiye edilmektedir. Tabi ki buradaki yanlış adlandırma gerçeği, Gördes halıcılığının Anadolu halıcılık tarihi için önemini değiştirmemektedir.

Benzer şekilde asimetrik düğüm için kullanılan Sine düğümü adlandırması da yapılan yayınlar ve gözlemlere göre yanlış görülmektedir. Sineliler öncelikli olarak Fars değil, Kürtlerden oluşmaktadır. Sineliler, genellikle asimetrik değil, simetrik düğüm kullanarak halı dokumaktadırlar, nadiren yüksek kalitede halılar için asimetrik düğümle dokuma yaptıkları görülmektedir. Sine düğümü adlandırmasının yanlış olduğu yabancı bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmekte; yalnızca asimetrik düğüm kullanan ve çok üst seviyede üretim yapan İran'da İsfahan, Keşan, Kirman gibi şehir isimlerinin bu düğümüne ad vermek için daha uygun olduğu söylenmektedir. "Sine düğümü" adlandırmasının da akademik çalışmalarda kullanılmaması tavsiye edilmektedir.

Simetrik ve asimetrik düğüm için 20. yüzyılın başlarından itibaren en çok kullanılan isimlerin başında Türk (*Turkish*) düğümü ve İran (*Persian*) Dügümü adlandırmaları gelmektedir. Buradaki adlandırmalar bir etnisiteye gönderme yapmaktadır. Türklerin kullandığı düğüm ve İranlıların kullandığı düğüm olarak bir genelleme de içermektedir. Türk düğümü adlandırması, günümüz Türkiye coğrafyası sınırlarını izole ederek ve dünyada başka Türki toplulukların yaşadığını hesaba katmadan, "Türkiye'de yaşayan insanlara Türk denir, Türkiye'de üretilen halıların neredeyse tamamı Türk düğümü ile dokunmuştur." şeklindeki bir ifadeye göre neredeyse tamamen doğrudur. Ancak, İran sınırları içinde yaşayan bazı Türk toplulukları asimetrik düğüm kullanmaktadırlar. Benzer şekilde İran düğümü adlandırması da yine benzer nedenden dolayı sorunlar içermektedir. Çünkü, İran'da yalnızca asimetrik düğüm kullanılmamaktadır. İran içinde birçok yerde simetrik düğüm kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu bilgi, İran'ın asimetrik düğümün en çok kullanıldığı coğrafya olduğu bilgisini değiştirmeyecektir.

Simetrik ve asimetrik düğüm adlandırmalarına gelindiğinde, bu ifadeler yalnızca düğümün yapısal olarak görüntüsüne atıfta bulunan, uluslararası literatürde en çok tercih edilen adlandırmalardır. Bu bakış açısına göre düğümler, hav ipliğinin iki çözgü teline tutunma şekline göre yapılmıştır. Bu adlandırmaya göre düğümlerden birisi "hav ipliğinin iki çözgü telini tam sarıp, uçların ortadan birleşik şekilde çıkması simetrik bir yapı oluşturduğu için, bu düğüm simetrik düğüm olarak adlandırılmıştır (Görsel 1). Hav ipliğinin iki çözgü telinden birisini tam sarıp, diğerinin arkasına dolanarak çıktığı şeklindeki düğüm ise simetrik görünmediği için asimetrik düğüm olarak adlandırılmıştır (Görsel 2). Simetri, eksenlere göre bakışım veya tam benzerlik olarak ifade edilebilir. Bir şeyin bir tarafı diğer tarafına birebir benziyorsa simetrik, benzemiyorsa asimetriktir. Bu adlandırmaya göre simetrik düğüm adlandırmasının, çözgü tellerinden birinin önde diğerinin arkada olduğu halı dokumalarında, düğüm asimetrik görüldüğü için bazı yayınlar bunu bir sorun olarak işaret etmişlerdir (Görsel 4).

Simetrik ve asimetrik düğüm adlandırması, simetrik düğümdeki çözgü konumuna bağlı simetri bozulmaları hariç tutularak, kendi içinde mantığı olan bir sistem olarak düşünülürse; bu bakış halılarda yalnızca bu iki düğüm türünün adlandırılmasında sistematik açıdan bir fayda sağlamaktadır. Bu iki düğüm türünün haricinde kullanılan İspanyol ya da tek çözgü üzerine düğüm olarak adlandırılan düğüm türü de dahil edildiğinde adlandırma sisteminde başka bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Bunun çözümü için "İki çözgüye simetrik düğüm", "İki çözgüye asimetrik düğüm", "tek çözgüye düğüm" şeklinde ifadelerin sistematik bir adlandırma için daha iyi olabileceği düşünülebilir. Ayrıca dört veya daha fazla çözgü teline bağlanan simetrik ve asimetrik düğümlerin de olduğu düşünüldüğünde bu sistem için daha doğru görünmektedir.

Bu adlandırma sisteminde, asimetrik düğümlerde bazı yerlerde düğümün sol tarafı bazı yerlerde ise sağ tarafı yarım düğüm yapıldığı için, bunun da belirtilmesinin yöre karakterinin tanımlanmasında gerekli olduğuna işaret edilmiş; 'asimetrik düğüm sol' ve 'asimetrik düğüm sağ' adlandırmasının daha doğru olduğu bazı yayınlarda söylenmiştir.

Halıda düğüm, bir hav ipliğinin iki ucu önde görünecek şekilde yapılan bağlama şekli olarak ifade edilebilir. Bu, simetrik düğümlü bir halıda iki çözgü teline dolanarak bağlanan tek bir düğümü ifade eder. Simetrik düğüm için kullanılan 'Çift düğüm', 'Çift bağlama düğüm' ve asimetrik düğüm için kullanılan 'tek düğüm', 'tek bağlama düğüm' adlandırmalarına bakıldığında yine yapısal açıdan bir yaklaşım vardır. İlk başta veya kullanım alışkanlığı nedeniyle doğru gibi görünmektedirler.

'Çift düğüm' adlandırmasında iki ayrı hav ipliğiyle atılan iki ayrı düğüm ifadesi oluşmaktadır. Bu ifadenin oluşmasına neden olan etken ise onun karşılığına gelen 'tek düğüm' adlandırmasıdır. Bu tek düğüm adlandırması hem asimetrik düğüm için kullanıldığı gibi tek çözgüye bağlanan İspanyol düğümü için de uygun bir adlandırmadır. 'Çift bağlama düğüm' adlandırması iki çözgü teline bağlanmış tek bir düğümü ifade etmede 'çift düğümden' daha uygun görülmektedir. Buna göre asimetrik düğümde 'tek bağlama düğüm' adlandırmasında hav ipliğinin iki çözgü telinden birine bağlı olduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Bu adlandırma şeklinde 'tek çözgüye düğüm' de anlamlı olabilmektedir. Burada daha sistematik bir ifade için 'çift çözgüye çift bağlama düğüm', 'çift çözgüye tek bağlama düğüm', 'tek çözgüye düğüm' adlandırmaları

daha uygun olacaktır. Hatta bu adlandırma sistemi simetrik- asimetrik düğüm adlandırmasına göre daha az sorunlu görünmektedir.

Simetrik düğüm için kullanılan İngilizce 'complete knot' (tam düğüm) adlandırması, diğer düğüm türlerinin tanımlanmasında karşılaştırmalı adlandırma açısından tam bir referans sağlamamaktadır. Türkçe olarak çok kullanılan 'kapalı düğüm' adlandırması da yine diğer düğüm türlerine referans sağlamamakla birlikte, bu adlandırmanın aynı zamanda hav çeşidi olan 'kapalı/ kapalı uçlu hav/ bukle hav' ile karıştırılabilme ihtimali vardır. Sorunlu adlandırmalardan birisi de simetrik düğüm için kullanılan 'hekim düğümü' adlandırmasıdır. Yapılan araştırma sonucunda hekimler tarafından cerrahide tek bir düğüm çeşidi kullanılmadığı görüldüğü gibi bu düğümler içerisinden hiç birisi simetrik düğüme benzememektedir. 'The one and a half knot technique' (Bir tam ve bir yarım düğüm tekniği) ifadesi ise bir adlandırmadan çok tanımlamaya yakın uzun bir ifade olmakla birlikte uzunluğuna rağmen eksiklik içermektedir.

4. Sonuç

Dünyada el halılarında yalnızca tek bir düğüm şekli kullanılıyor olsaydı, buna ad vermeye gerek kalmaz; buna belki yalnızca düğüm veya halı düğümü denilip geçilebilirdi. El halısı dokumakta kullanılan düğüm türleri için kullanılan ifadelerden bazıları onları en çok kullanan toplumlara atıf yapan (Türk, Gördes, İran, Sine, İspanyol düğümü), bazıları tanımlama içeriğine sahip, birbirinin benzemez yönlerini önceliğe alıp diğeriyle karşılaştırılarak yapılan (Simetrik, asimetrik, tek çözgüye düğüm, çift bağlama düğüm, vs.) adlandırmalardır. Halılarda kullanılan düğüm türleri için yapılan tüm adlandırmalar, düğüm türlerine ait bir görselle desteklenmediği veya dokuma başında açıklanarak öğrenilmediği sürece hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu adlandırmalar, bir el halısı düğümü görüntüsüyle beraber kullanıldığı için, konu hakkında detaylı bilgiye sahip olmayan birisi bunu genellikle yadırgamadan belleğine alabilir. Ancak, konu hakkında bilgi arttıkça ve detaylara inildikçe bu adlandırmaları ele alıştaki yani sistemdeki birtakım tutarsızlıklar bilimsel açıdan rahatsız edici olabilmektedir.

Öncelikle halılarda kullanılan düğüm adlandırmaları içinde 'Gördes, Sine, hekim, kapalı düğüm' adlandırmaları tamamen yanlış ve kullanılmaması gereken ifadeler olarak görülmektedir. Bir şeye ad olarak kullanılan ifadenin yanlış olarak senelerdir kullanılması ve böyle yerleşmesi, bu şeyin adının o şekilde kalmasını, kullanılmaya devam edilmesini gerektirmemektedir.

El halılarında kullanılan düğüm türlerini yapısal olarak ifade etmek için kullanılan adlandırmalar arasında 'Simetrik düğüm, asimetrik düğüm' ifadeleri yerleşik ve uluslararası kullanımda olan adlandırmalardır. Bu ifadeler en çok kullanılan iki düğüm türüne karşılık geldikleri için ve yaygın kullanıma sahip oldukları için kullanılmalarında çok fazla sorun yoktur. Bu adlandırmalara dair değerlendirme başlığında ifade edilen sistematik hatalar ve öneriler göz önünde bulundurularak, el halıları konusunda çalışan bir akademisyenin 'simetrik düğüm', 'asimetrik düğüm' veya 'tek çözgüye düğüm' adlandırmalarının ne olduğunu bildiği düşünüldüğünde, bunların kullanımlarının devamında ifadeleri kısaltmak açısından da engel görülmeyebilir.

Başka bir yapısal adlandırma şekli 'çift bağlama düğüm' ve 'tek bağlama düğüm' ifadeleridir. Bu adlandırmanın da daha kapsayıcı olması için 'çift çözgüye çift bağlama düğüm', 'çift çözgüye tek bağlama düğüm', 'tek çözgüye düğüm' şeklinde kullanılması daha uygun olacaktır. Bu şekilde bir adlandırmanın 'simetrik- asimetrik düğüm'den daha az sorunlu olduğu düşünülmektedir.

Bu adlandırmaların dışında oturmuş en kritik adlandırmalar 'Türk düğümü' ve 'İran düğümü' adlandırmalarıdır. Bu adlandırmalarla ilgili verilere, sorunlara ve değerlendirmelere yukarıda değinilmiştir. Her ikisi de simetrik ve asimetrik düğüm adlandırmaları gibi ulusal ve uluslararası literatürde çok kullanılan ifadelerdir.

Bir halıda kullanılan düğüm türü belirtirken, akademisyenler için verilecek en önemli karar, ayağının yalnızca nerede veya nerelerde olmasını istediğidir. Yapısal adlandırmalar bilimsel zemine basmak açısından daha doğru adlandırmalar olarak görülmektedir. Bununla birlikte, akademik çalışmaların el halısı ticareti, kültürel sahiplenme ve tanıtım açısından desteği de düşünülerek, yer veya topluma gönderme yapan adlandırmaların yapısal adlandırmalarla 'Simetrik düğüm (Türk düğümü)' gibi kullanılması da tercih edilebilir.

Bu çalışmada, el halıcılığında halının üretilmesinde kullanılan, halıyı halı yapan, düğüm şekillerini ifade eden adların birçoğunun aslında kendi içinde çelişik veya tamamen yanlış olduğu, bir araştırma sürecinde edinilen bilgilere göre anlatılmaya çalışılmış, bununla birlikte konuyu iyice karmaşıklaştıracak tamamen yeni bir öneri sunulmamıştır. Ayrıca bu bilgiler bir çalıştayda veya bilimsel toplantıda

değerlendirilmemiştir. Başka araştırmacıların bilgi ve fikirleri bu çalışmada yapılan değerlendirme ve yorumları yanlışlayabilir veya yeni öneriler getirebilir. Bu araştırmacının asıl gösterdiği, el halıları alanında çok kullanılan veya sarf edilen bazı bilgilerin aslında araştırıldığında ve sorgulandığında yanlış veya çelişkili olabildiğidir.

Kaynakça

- A Shiraz Prayer-Rug, *The Lotus Magazine*. (1914). 5(6), s. 383-386.
- Ancient Places in Pleiades. (2024). <https://pleiades.stoa.org/places/550601>.
- Antique Rug, *The Lotus Magazine* (1916). 7(6), s. 269-274.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk halı sanatının bin yılı*. Eren Yayıncılık.
- Aslanapa, O. ve Durul, Y. (1973). *Selçuklu halıları- Başlangıcından onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar Türk halı sanatı*. Apa Ofset.
- Aytaç, A. (1997). Selçuklu halılarının desen özellikleri. *Tarım ve Köy- Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi*. 114, s. 32-35.
- Azadi, S. (1975). *Turkoman carpets, and the ethnographic significance of their ornaments*. The Crosby Press, Wales.
- Bauman, J. (1987). Study guide to Central Asian carpets. Asian Study Group.
- Britanica Ansiklopedisi editörleri, (2024). *Axminster carpet*, <https://www.britannica.com/art/Axminster-carpet>
- Church, A.H. (1892). Cardinal and Harford's carpets, *The portfolio an artistic periodical*, London (s. 72-77).
- Cole, G. S. (1892). *A Complete dictionary of dry goods, and history of silk, cotton, linen, wool and other fibrous substances*. W. B. Conkey Company.
- Cordwell, J. M. (Ed.). (1979). *The visual arts plastic and graphic*. De Gruyter Mouton.
- Coxon, H. (1884). *Oriental carpets- How they are made and conveyed to Europe*. Pranava Books.
- Department of State. (1884). Reports from the consult of The United States on the commerce, manufactures, etc. of their consular districts, March.
- Diez, E. ve Aslanapa, O. (1955). *Türk sanatı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dirik, K. (1938). *Eski ve yeni Türk halıcılığı ve cihan halı tipi panoraması, İktisat Vekaleti*. Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Franses, P. (2015). Alexander the Great, the Gordian knot and the finest prayer rugs, *Holistic Science Journal*, 2(4), s. 2.
- Ghiordes Weavers. (1894). The carpet and upholstery trade review, 25(5), s. 44.
- Güner, S. ve Mill, A. ve Pınar, M. Q. ve Clarke, G. (1976). *İslâm sanatında Türkler* [2. Cilt]. Binbirdirek Matbaacılık.
- Homans, J. S. (1858). *A Cyclopedia of commerce and commercial navigation*. Harper & Brothers.
- Industrial Arts: Oriental rugs, the collector and art critic, (1905). 4(1), s. 8-15.
- Kendrick, A.F. ve Tattersall, C.E.C. (1922). *Hand-woven carpets- Oriental& European*, Dover Publications Inc.
- Langton, M. B. (1904). *How to know oriental rugs a handbook*. D. Appleton and Company.
- Lessing, J. (1879). *Modèles de tapis orientaux, d'après des documents authentiques et les principaux tableaux du XVe et du XVIe siècles*. Firmin-Didot.
- Lewis, G. G. (1913). *The practical book of oriental rugs*, J. B. Lippincott Company.
- Mackie, L. W. (1976). A Turkish carpet with spos and stripes. *Textille Museum Journal*, 4(3), s. 5-20.

- Mackie, L. W. (1977). Two remarkable fifteenth century carpets from Spain. *Textile Museum Journal*, 4(4), s. 15-32.
- Izady, M. R. (1992). *The Kurds: A concise handbook*. Taylor& Francis.
- Müntz, E. (1885). *A short history of tapestry*. Cassell & Company Ltd.
- Official Catalogue of The British Section. Part II. Paris Universal International Exhibition. (1878). President of The Royal Comission.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, B. (2020). Cumhuriyet Türkiye'si Halıcılığı- I: 1923-1980 Yılları Arası. *Arış Dergisi*, 17, s. 44-61.
- Persian Carpets. (1876). *The Encyclopedia Britannica- Dictionary of Arts, Science, and Geenral Literature, Samuel L. Hall*, 5, s. 128-129.
- Pushman, G. T. (1911). *Art Panels from the Hand Looms of the Far Orient*. Cornell University Library.
- Senneh. (2024). *Senneh* [Web sitesi]. Sahrai. <https://sahrai.com/shop/sahrai-collections/heritage-antique-collection/persian/senneh/>
- Senneh Oriental Rugs. (2024). *Senneh Oriental Rugs* [Web sitesi]. ABC Oriental Rug. <https://www.abc-oriental-rug.com/senneh-oriental-rugs.html>
- Sherrill, S. B. (1996). *Carpets and rugs of Europe and America*. Abbeville Press.
- Sümerbank Halı Semineri Özel Sayısı (1965). 5 (Temmuz-Ekim).
- Talbert, R. J. A. (2000). *Barrington atlas of the Greek and Roman world*. Princeton University Press.
- Trevathan, I. (2024). *Mosque approaches to art and architecture*. Taylor& Francis.
- Turkish Handwoven Carpets Catalog. No:1,2,3,4,5. (1987). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Wikipedia, S. (2024). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Senendec>
- Yetkin, Ş. (1991). *Türk halı sanatı*. İş Bankası Kültür Yayınları.